

TREBALL I MOVIMENT OBRER EN LA COSTERA I LA CANAL DE NAVARRÉS

Diputació de València | Memòria Democràtica

FUNDACIÓ D'ESTUDIS I INICIATIVES SOCIOLABORALS (FEIS) ARXIU HISTÒRIC DE COMISSIONS OBRERES DEL PAÍS VALENCIÀ

C/ Serrans 13 – 46003 València

PROYECTO RUTAS DE LA MEMORIA OBRERA
Dirección: Ismael Saz (UV), Odet Moliner (UJI), Mar Esquembre (UA)

GUÍAS DE RUTAS DE LA MEMORIA OBRERA

- Llíria: Memòria obrera de la fàbrica de Ríos (1929-1974)
- València: la Jornada de Reconciliación Nacional de 1958 y la Huelga Nacional Pacífica de 1959
- Puerto de Sagunto: siderurgia y sindicalismo 1917-1984
- València: la manifestación del 1º de Mayo de 1967
- València: la huelga de astilleros y el barrio de Malvarrosa en 1974
- Buñol: la huelga de Cointex, enero de 1976
- València: la huelga de La Fe y hospitales de Valencia, mayo-junio 1976
- Alzira: Cartonajes Suñer i el movimiento obrer alzirenc
- Treball i moviment obrer en La Costera i la Canal de Navarrés
- Treball i moviment obrer en Ontinyent i la Vall d'Albaida

© de la edición: FEIS, 2024

1ª ed. DIC.'24 : Con la ayuda de la Diputación Provincial de Valencia

TREBALL I MOVIMENT OBRER EN LA COSTERA I LA CANAL DE NAVARRÉS

Textos: Alberto Gómez Roda.

Imatges: Arxiu Municipal de Xàtiva (AMX), Lluís Espí: *40 anys de parroquia* (2005), DD.AA.: *La Transició a La Costera* (2021), H. Garrido y J.A.Pelejero: *Vallada* (2009), Ayuntamiento de Enguera: *Equipamiento Enguera* (2023), Manolo Ares y Alberto Gómez

Agraïments a Raül Alcocel, Manolo Ares, Pedro Brígido, José Luis Colomer y José Ramón Garrido. A totes les persones participants en el Taller de Memòria Obrera i Democràtica del Centre Públic de Formació de Persones Adultes de Xàtiva, patrocinat per l'Ajuntament de Xàtiva, curs 2023-2024.

Imágenes: José Sanz Díaz, Francisco Serrano Vidal, Alberto Gómez Roda.

Diseño y maquetación: ESPIRELIUS

Impresión: LA IMPRENTA COMUNICACIÓN GRÁFICA

Cartografía: INSTITUT VALENCIÀ DE CARTOGRAFIA

Depósito Legal: V-2003-2025

Diputació de València | Memòria Democràtica

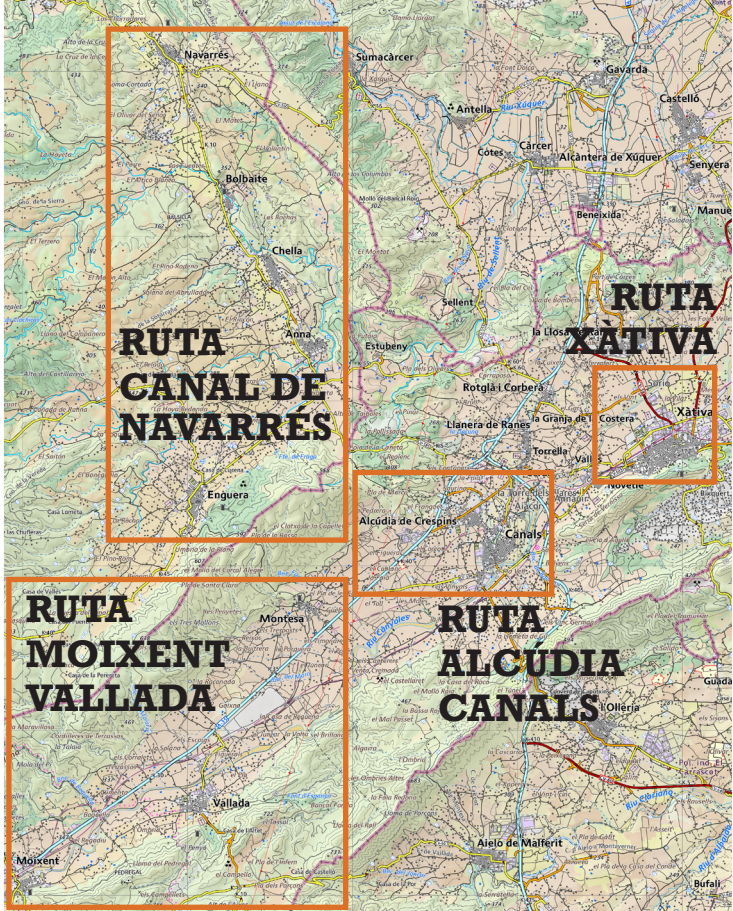
GUÍAS DE RUTAS DE LA MEMORIA OBRERA

Sèrie Mapes-Guies, 9

TREBALL I MOVIMENT OBRER EN LA COSTERA I LA CANAL DE NAVARRÉS

UN IMPORTANT PES DE L'Ocupació INDUSTRIAL I DE LA IMMIGRACIÓ

En 1981, un 62'1% de la població assalariada en Canals treballava en la indústria. Una situació semblant tenien altres localitats importants de La Costera: l'Alcúdia de Crespins amb una taxa d'ocupació en la indústria del 53'3%, Moixent amb el 51% o Vallada amb el 66'1%. Altres poblacions com Montesa o la Font de la Figuera eren en canvi poblacions agràries. En Xàtiva, pel seu caràcter de capital intercomarcal i nus de comunicacions, predominava el sector serveis i del comerç, encara que també tenia indústria del paper, d'arquers, tovalloles, etc. En la dècada de 1960 destacaven fàbriques com la de paper de Gregorio Molina en Xàtiva o la tèxtil Ferrys en Canals. En temps de dictadura, un important al·lau de població immigrant va arribar als pobles industrials provinents dels més agraris i endarrerits de la pròpia comarca i de la Canal de Navarrés, així com de províncies com Albacete i Ciudad Real. En tot el País Valencià, la població nascuda al seu territori va passar d'un 80'84% en 1960 al 65'26% en 1970.

1.2.- XÀTIVA 1960-1975: CANVI DE L'ESTRUCTURA PRODUCTIVA I IMMIGRACIÓ

Xàtiva tenia petites indústries artesanals i botigues pel seu caràcter de capital comarcal i encreuament de camins. Als anys 1960 desapareixen moltes, unes per haver quedat obsolets els seus productes (barreters, guarnicioners, ebenistes...) i altres per la competència forana d'empreses grans i amb tecnologia moderna (destil·leries, taulereries, juterres, fusteries...).

La fàbrica més gran era la Papelera de San Jorge, que comptava en 1961 amb 325 treballadors i va experimentar un notable auge de plantilla i producció. Entre altres empreses rellevants d'aleshores cal esmentar Cartonajes Hinojosa, fàbriques de tovalloles i d'arquers, i el Grup Borredà de transports internacionals. La ciutat va rebre un important corrent immigratori.

Treballadores de la fàbrica de tovalloles "Muntadas", 1945. AMX, Imatges per al Futur 308.

3.- L'OBRRERISME CATÒLIC

3.1.- CONSILIARIS, SACERDOTS-OBRRERS, MISSIONS OBRERES

Una generació minoritària de sacerdots, impulsats pel Concili Vaticà II (1962-1965), van optar per implicar-se en la lluita de la classe obrera i contra la dictadura. Els inicis d'aquesta aproximació al sector obrer a Xàtiva es deuen a José Alcántara, que l'any 1959 es va incorporar, com a rector de l'església dels Sants Joans, al barri del Raval. Amb la seua iniciativa es van construir unes cases per a migrants i persones necessitades, als afores de Xàtiva, al barri de Vernissa. En la seua construcció participaven els mateixos beneficiaris. Així mateix, va iniciar els moviments d'Acció Catòlica, la JOC (Joventut Obrera Cristiana) i l'HOAC (Germanor Obrera d'Acció Catòlica). El 1964, li va succeir Nicolás David com a consiliari, sacerdot dedicat als moviments apostòlics, fins a 1970. Nicolás David es va secularitzar i va militar més tard en el sindicat clandestí USO. Fou el primer capellà-obrer a Xàtiva. El seu treball de canviar al restaurant Casa la Abuela va ser impàctant, ja que era impensable en l'època que un capellà treballés. L'acció d'aquests sacerdots s'emmarcava dins del que es van denominar

Reunió europea de consiliaris de la JOC a Lisboa, 1964. En el centre el fundador, Monsenyor Cardini, i a la seua esquerra amb ulleres Lluís Espí, rector de la parroquia de Sant Rafael d'Ontinyent. Font: 40 anys de parroquia. Sant Rafael 1965-2005.

nar *missions obreres*, com en el cas, entre d'altres, de Vicent Amargós (Alcoi), Lluís Espí (Ontinyent) o Josep Antoni Comes (València).

3.2.- LES JOVENTUTS OBRERES CRISTIANES (JOC) A XÀTIVA

La JOC estava formada per joves treballadors, aprenents a partir dels catorze anys, l'edat laboral legal en la dictadura. En petits grups es posava en pràctica el mètode conegut com *revisió de vida obrera*: veure la realitat, jutjar-la i, arribant al compromís, actuar. Feien campanyes

4.3.- LA UNIÓ SINDICAL OBRERA EN L'ACCÉS A LA LEGALITAT DEMOCRÀTICA

La USO de La Costera (USOC) va mantenir una posició flexible pel que fa a la utilització de les possibilitats legals baix la dictadura. Durant els últims anys del sindicat vertical, al sector d'arts gràfiques van tenir càrrec d'enllaços sindicals i jurats Rafael Cordobés i Pedro Brígido a la paperera Gregorio Molina S.A.; Antonio Cabezón i Rafael Simó en Impremtes; Merce Climent, Mili Diego i, més tard, Pepe Martínez, en Rafael Hinojosa; Manuel Ares i Vicent Garrido, en Ferrys; Antonio Colomer, en Curtidores de Canals... El 28 d'abril de 1977 van ser legalitzats els sindicats. La primera presentació pública de la Unió Sindical Obrera es produeix en març de 1977 a l'antiga Casa de Cultura de Xàtiva, avui Casa de la Joventut, amb assistència d'uns 300 treballadors de tots els sectors productius. En maig, ja amb la USO legalitzada, la presentació específica del sector de Gràfiques es realitza en el Gran Teatre, ubicat a l'antic Convent de Sant Domènec. Hi participen uns 250 treballadors. La USO de La Costera tenia en 1977 uns 600 afiliats i en les primeres eleccions sindicals lliures de 1978 fou la força més votada. Les llistes, igual que després en 1980 i 1982, encara eren obertes i amb els candidats ordenats alfabèticament. Els comitès d'empresa es constituïen pels treballadors de les candidatures més votades i el mandat era només per a dos anys.

1. RUTA XÀTIVA

Llocs vinculats a Gregorio Molina:

- 01 Antiga fàbrica de la Papelera de San Jorge
- 09 Sant Francesc (dessacralitzada): "Cine de Gregorio [Molina]"
- 13 Casas Gregorio Molina
- Altres fàbriques i empreses: 02-06, 08, 16, 17 i 20.

Llocs vinculats a l'obrerisme catòlic:

- 07 Sant Pere
- 15 Restaurant Casa de la Abuela: lloc de treball del capellà obrer Nicolás David.
- 18 Sants Joans (Barri del Raval): on José Alcántara va ser rector des de 1959

Llocs significatius en la reorganització del moviment obrer:

- 10 Antiga Casa de Cultura, actual Casal de la Joventud: lloc de presentació pública de la USO, març de 1977.
- 11 Antiga CNS, actual seu sindical de CC00, UGT i USO: lloc en 1977 de la primera conferència de CC00 de La Costera i de l'assemblea constitutiva de la UGT comarcal.
- 12 Gran Teatre (església desacralitzada de Sant Domènec): lloc de presentació de la USO d'Arts Gràfiques en abril de 1977.
- 14 Ubicació que fou d'oficines i centre de detenció de la BPS, la policia política franquista.

Barris singulars d'habitages obrers:

- 19 Grup Manuel Casesnoves (Barri Vernissa)

2.- EL SECTOR PAPERER I IMPRESSOR

2.1.- PAPERERES I IMPREMTES: UNA TRADICIÓ SECULAR XATIVINA

Xàtiva està vinculada al paper i la impremta des de l'Edat Mitjana. Medina Shatiba fou la primera ciutat occidental amb indústria paperera i Jaume I va decidir protegir-la. La ciutat s'erigirà en subministradora de paper de la Corona d'Aragó. El *Llibre del Repartiment* està fet amb paper manufacturat a Xàtiva i aquest es va distribuir per tota Europa en substitució del pergamí d'origen animal. En el segle XX, les dos papereres més importants van ser Gregorio Molina, desapareguda, i Cartonajes Hinojosa. En Xàtiva també van haver moltes impremtes.

2.2.- LA PAPELERA DE SAN JORGE I GREGORIO MOLINA Un complex industrial autosuficient

Gregorio Molina, empresari provinent de Banyeres de Mariola, va instal·lar en 1932 una fàbrica junt al riu Canyoles als afores de la ciutat, amb el nom de Papelera de San Jorge. El complex industrial va arribar

de conscienciació, repartien el diari *Joventud Obrera* en els centres de treball i per les cases. Es van crear comitès d'emigració, els quals redactaven una xicoteta revista. Els militants xativins de la JOC tenien trobades periòdiques amb militants del mateix moviment de les comarques veïnes, també amb organitzacions d'altres parts d'Espanya, com les del 1r de Maig. Per a la de 1964 al paratge del Pou Clar d'Ontinyent

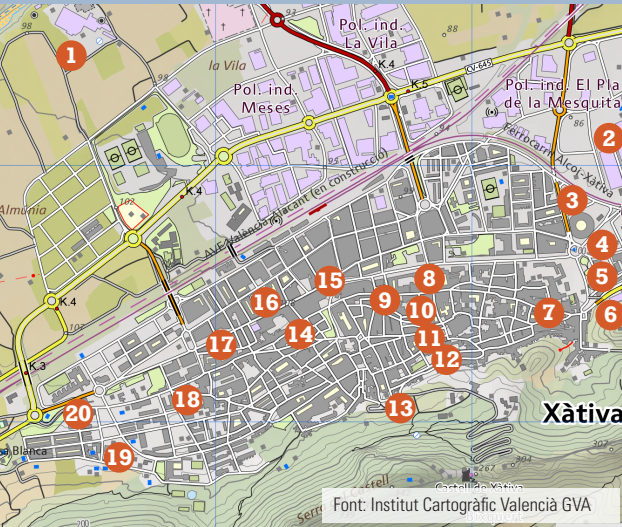

Imatge actual de les Vivendes Casesnoves, grup d'autoconstrucció en cooperativa per 24 famílies necessitades d'habitatge, 1960-61.

▲ Sant Domènec quan servia com a Gran Teatre. AMX, LG_2451-FJLS_66.

◄ Presentació de la USO de La Costera en maig de 1977 a l'antic Gran Teatre de Xàtiva, actual Espai Cultural Sant Domènec. Fotografia facilitada per Pedro Brígido Cantador.

01.- Papelera de San Jorge (Gregorio Molina)
02.- Cartonajes Hinojosa
03.- Moli de Perico
04.- Transports Borredà
05.- Fàbrica de tovalles
06.- Fàbrica d'arquers Dolores Vidal
07.- Sant Pere
08.- Fàbrica de licors
09.- Sant Francesc
10.- Casa de Cultura

11.- Antiga CNS
12.- Sant Domènec
13.- Casas Gregorio Molina
14.- Seu de l'antiga BPS
15.- Restaurant Casa l'Abuela
16.- Fàbrica de sabons
17.- Fàbrica de marraixes i cistelles
18.- Sants Joans (Raval)
19.- Grup d'habitages Manuel Casesnoves
20.- Almàserra

Fàbrica de la Papelera de San Jorge en primer pla, amb les adquirides per Gregorio Molina en la pedania xativina de Torre de Llorís i al barri de Campanar (València), 1964. AMX

es van omplir 14 autobusos. Fou dissolta per una forta càrrega policial. En novembre de 1965, la guàrdia civil va interrogar, detenir i amonestar alguns militants per aquest activisme. L'adscripció del moviment a l'Acció Catòlica garantia una relativa immunitat a la repressió.

3.3.- DELS OBRERS AGERMANATS D'ACCIÓ CATOLICA ALS GRUPS OBRERS D'ESTUDIS SOCIALS I L'OSO

Membres de l'HOAC van fundar el Centre de Cultura Popular. Es va crear una plataforma, els Grups Obrers d'Estudis Socials, en que no només participaven militants de l'HOAC, sinó també simpatitzants. Hi va sorgir la decisió d'un grup de militants de passar a l'organització i l'acció directament política. Destacats militants xativins de l'HOAC, com Marcelino Miravalles, treballador de l'empresa Gregorio Molina fins a l'any 73 en què va ser acomiadat, defensaven l'anomenada OSO, Oposició Sindical Obrera, radicalment oposada a la utilització de les vies legals. En la línia del FRAP, l'OSO no va arribar a sobreviure. En canvi va triomfar l'opció de CC00 i l'USO d'aprofitar i sobrepassar el marc laboral franquista.

4.4.- COMISSIONS OBRERES (CC00) I LA UNIÓ GENERAL DE TREBALLADORS (UGT)

Comissions Obreres, com a organització, començarà la seua presència a Xàtiva en 1977, sent el seu impulsor Miguel Morales, treballador del sector de la construcció, que també havia pertangut un temps a la JOC. Ell i diversos companys del Partit Comunista, al que ara

Manifestació de l'Associació de Veïns de Xàtiva contra la pujada de taxes municipals durant La Transició. Foto: *La Transició a La Costera* (2021).

1. ESCENARIS OPOSATS: XÀTIVA EN REPÚBLICA I DICTADURA

1.1.- XÀTIVA EN TEMPS DE LA GUERRA ANTIFEIXISTA

Durant la República en els anys de la guerra fins març de 1939 va haver en Xàtiva un dens teixit associatiu de les classes populars, el qual va desaparèixer per la repressió i la imposició d'un dictadura d'extrema dreta, confessional i nacionalista de partit únic, pels colpistes de juliol de 1936. Les fonts documentals fan esment als partits polítics d'esquerres (PURA, URN, PCE, ER, PVE), a col·lectivitats d'oficis (d'obres de vila, barbers, fusters, carboners, horticultors, ramaders, perruquers, ferrers, pintors murals, fumigadors, llanuers, sastres, dependents mercantils...), a indústries col·lectivitzades (metal·lúrgia, transports, fusteries), a cooperatives (agrícola, de treballadors del camp, de la taronja, de la fusta, del carbó, de la metal·lúrgia, etc.), a sindicats (CNT i UGT, amb els seus sindicats únics i seccions), a comitès d'organització del poder local (local del Front Popular, Executiu del Front Popular, Revolucionari), a agrupacions, associacions i seccions femenines (del PCE, Acció Cívica de la Dona, Donas Antifeixistes), de joves (Aliança Jovenil Antifeixista, Joventut d'Acció Cívica de la Dona), a la Solidaritat Internacional Antifeixista, etc.

Imatge aèria del bombardeig de l'estació de Xàtiva el 12 de febrer de 1939, presa pels militars feixistes italians. Imatge facilitada per l'AMX.

en successives ampliacions a ocupar 65.000 m², amb centenars de treballadors, molí propi i fàbrica de llum. L'empresa va créixer en la dictadura, produïa cartró d'envoltori d'electrodomèstics com llavadores i frigorífics. En fallar Molina, va viure un difícil traspass a la segona generació, convertida en societat anònima però amb la direcció o el consell d'administració a parts iguals entre els hereus. Anirà llanguint des de finals dels 60 fins al seu tancament definitiu en 1992. Les seues instal·lacions ruïnoses perviuen tancades a l'espera d'una probable demolició per raons de seguretat. El complex industrial s'abastia d'aigua mitjançant assut i sèquia. Té dues xemeneies industrials, la més gran arriba als 50 metres d'altura, un seguit d'habitages per a personal intern a la fàbrica, capella i xalet de la família Molina.

Un empresari catòlic i megalòman

Gregorio Molina era un empresari model del paternalisme catòlic franquista. Tenia la seua mansió dins el recinte de la fàbrica i allà va construir una capella en la qual se celebrava missa els diumenges, amb l'assistència dels treballadors als quals repartia el sou acabada

4.- EL SINDICALISME EN LA COSTERA, DE LA DICTADURA A LA DEMOCRÀCIA

4.1.- PRIMERES CONTESTACIONS OBRERES I ASSESSORIA LABORAL

El 1964, GREGORIO MOLINA va comprar 125 motos Vespa per als treballadors, com si fos un regal però que podien pagar a poc a poc realitzant hores extres. Va resultar, finalment, que feien a compte del pagament de la moto més hores que valia el vehicle a dos rodes. L'atropellament va ser denunciat per Pedro Brígido, de la JOC, i per Bernat Sifre, de la HOAC. L'afer es va publicar al periòdic *Joventud Obrera* i així li va valer al consiliari Nicolás David una forta reprimenda del bisbat.

En l'altra gran fàbrica xativina de cartró, RAFAEL HINOJOSA, hi hagué mobilitzacions dels treballadors en 1968 per aconseguir el dret al descans de l'esmorzar i les 48 hores de treball a la setmana. Van ser les dones en aquesta empresa les més combatives. Es reunien fora

En els anys 60, les motos italianes de la marca Vespa van ser molt populars. Joves en Vespa al carrer Montcada. AMX Fons García Molina.

de l'empresa per a informar-se dels seus drets, estudiar l'aplicació del conveni col·lectiu que els afectava i plantejar les reivindicacions, aconseguint millores en descansos, categories professionals, retribucions salarials, etc.

L'advocat xativí Vicent Álvarez Rubio, militant aleshores de l'OIC, va muntar amb companys del seu despatx una assessoria laboral a

Imatge de la CNS dels anys 60, seu sindical comarcal actual de CC00, la UGT i la USO.

RUTA 2. ALCÚDIA DE CRESPINS-CANALS

La RUTA 2 comprén les poblacions contigües de l'Alcúdia de Crespins i Canals, situades entre les actuals autovies estatal A35 i autonòmica A7. Hom hi pot arribar també per ferrocarril, a l'estació de l'Alcúdia. Canals és la ciutat històricament amb un perfil més industrial de la comarca, en el qual van tindre protagonisme molt destacat les empreses tèxtil Ferrys i d'adobat de pells Rodrigo Sancho per la ma d'obra ocupada, directa i indirectament, dones sobre tot en la primera i homes en la segona.

Les primeres indústries van buscar la proximitat dels rius Cànyoles i dels Sants com a font d'energia per a moure les moles dels molins, fins l'electrificació des de la fi del segle XIX, i d'aigua per al procés de fabricació de la pell adobada o del tèxtil.

1. LA INDÚSTRIA DE L'ALCÚDIA DE CRESPINS

El ferrocarril va arribar a l'Alcúdia de Crespins en 1857, quan el poble comptava amb 780 habitants, els quals arribaren a prop de 1400 en 1900. Al llarg del segle XX, el creixement poblacional de l'Alcúdia fou del 340%, sobre tot en la segona part, quan dels 2200 habitants de 1940 arriba als 4600 cap a l'any 2000, amb una notable aportació immigrant de La Manxa.

Preàmbul del primer conveni de Hijos de Salvador Ferrí, més tard Ferrys, 1962.

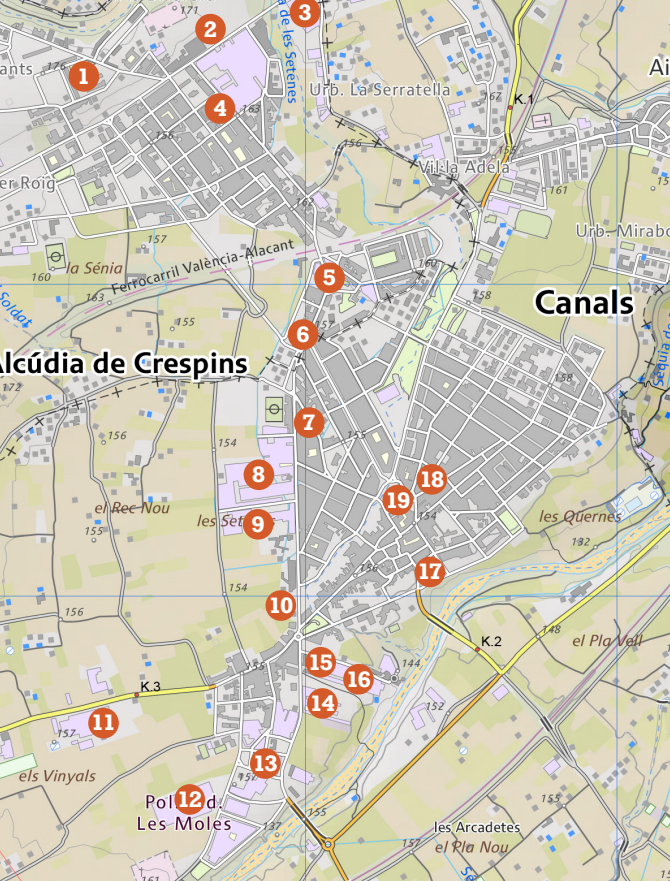

consum de masses, va coincidir amb un difícil tercer relleu generacioal en la propietat de l'empresa, que va propiciar en 1992 l'entrada en l'accionariat del grup francès Devanley, propietari de marques ben situades en segments alts del mercat exterior com Lacoste, fent-se amb un 44% de la propietat. Esta actuació no va funcionar i Ferris va presentar en 1995 suspensió de pagaments.

Propietaris i govern valencià van propiciar la incorporació de tècnics d'un altre grup tèxtil líder en el mercat. Va acabar així la inèrcia fordista, paternalista i autòctona originària de Ferris. Tot i això, Ferrys torna en 2005 a fer fallida i en abril de 2007 va demanar a un jutge la liquidació definitiva.

Reacció sindical i dels treballadors a la crisi

Al gener de 1995, la direcció de Ferrys va presentar suspensió de pagaments sense comunicar res al Comitè d'Empresa i en plena negociació del Conveni. Després de la comunicació i l'anunci de la primera reestructuració d'ocupació amb una reducció de plantilla de 600 treballadors, la Secció Sindical de CCOO, sindicat majoritari en l'empresa, va reaccionar amb rapidesa amb el suport de la federació

4.- TREBALL, SINDICALISME I LLUITA OBRERA c. 1980-1995

4.1.- NEGOCIACIÓ COL·LECTIVA

En 1962, després d'una gran protesta per les condicions laborals i salarials en la secció de tint, es negocia el primer conveni col·lectiu de Ferrys, en aquells dies Hijos de Salvador Ferrí, pel qual s'implanta el cronometratge en tots els llocs de treball. Este primer conveni arreplegava 21 categories professionals per al personal obrer masculí, cada una dividida en tres nivells, amb salaris diaris d'entre 164'20 i 82'10 pessetes, mentres que per al majoritari personal obrer femení establia 13 categories amb salaris diaris d'entre 92'80 i 68'40 pessetes.

Amb l'ingrés de militants de l'USO de La Costera en CCOO com a Corrent Socialista Autogestionària en 1980, en les eleccions sindicals d'eixe any va aconseguir CCOO en Ferrys una majoria absoluta que va mantindre fins a 1995, quan va passar a tindre majoria simple. El Con-

de sector, els economistes i l'advocacia del sindicat, especialment de Paco Soler i de Miquel Alcolce. Es van programar múltiples reunions tripartides entre la direcció de l'empresa, les administracions públiques i els sindicats alhora que s'organitzaven diferents mesures de pressió obrera i popular (manifestacions a Canals, Alcúdia de Crespins, Xàtiva i València), marxex amb bicicleta i a peu de Canals a València, cort de l'autovia i cadena humana entre Canals i l'Alcúdia de Crespins, amb nombroses assemblees d'empresa per a decidir cada una de les accions a seguir.

Moltes empreses van tancar

Moltes altres empreses rellevants van fer fallida en els primers anys 90, amb expedients de regulació d'ocupació als quals calia fer front amb assemblees, vagues, manifestacions, tancaments, talls de vies públiques i negociacions amb les empreses, per a evitar la pèrdua de llocs de treball i aconseguir les millors condicions possibles per als treballadors, ben econòmiques, col·locació en altres treballs, prejubilacions o ajudes de l'Administració i tot això en empreses de la importància de Rodrigo Sancho, Tenerías Argent, Tavex de Navarrés etc.

Imagen actual de las antiguas instalaciones de Hilaturas Anna. Foto: Manolo Ares, 2024.

cerrar porque la comunicación por carretera era malísima. A finales del 77, en Navidades, hubo un intento de cerrar la fábrica Lois o, por lo menos, de hacer una buena criba de trabajadores y tirar a media plantilla a la calle, lo que llevó a toda la gente a manifestarse, incluso hubo trabajadores que se encerraron en la fábrica para evitar los despidos. En una población tan pequeña, la mitad del pueblo trabajaba en la fábrica y era el sustento de muchas familias. Finalmente la empresa reculó. Curiosamente nueve meses después hubo un *baby-boom* en el pueblo, los mayores nos dicen que somos los hijos de la huelga. Yo nací justo nueve meses después, en septiembre del 78.”

Imagen actual de las antiguas instalaciones de Tavex, Navarrés. Foto: Manolo Ares, 2024.

Imatge actual de la farinera Colomer, al costat de l'estació de tren de l'Alcúdia.

ALCÚDIA DE CRESPINS

- Papelera
- Cedolesa
- Benesol
- Industrias Royo
- Fabrica de farines Colomer
- Zonaval

CANALS

- Filatura Simó
- Ferrys

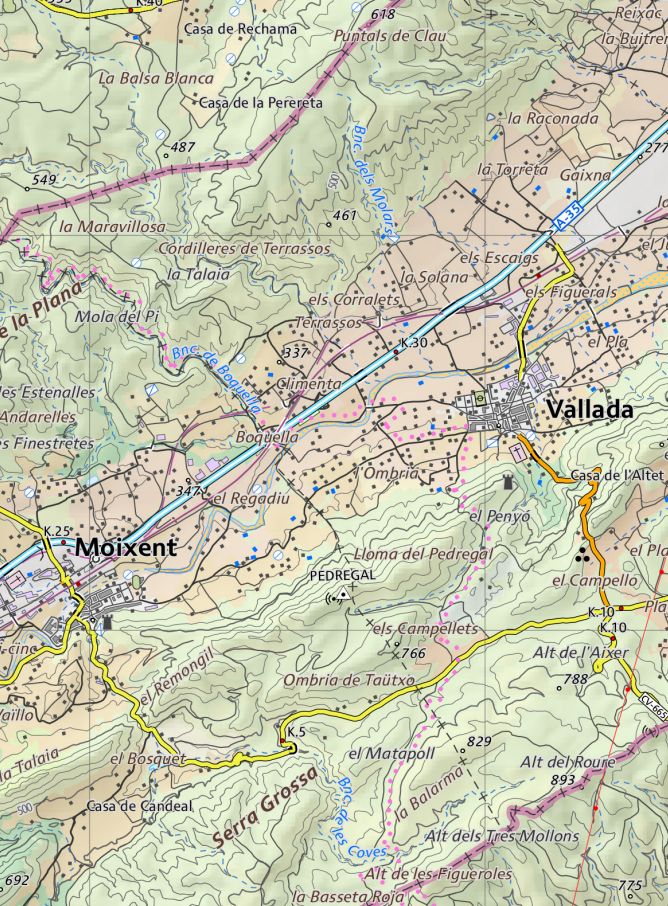
- Rafael Grau
- Micons Mármolos
- Impelsa (Industria Peletera S.A.)
- Rodrigo Sancho (nova)
- Hilaturas Grau
- Aceites y orujos Grau
- Confecciones Vicente Grau
- Rodrigo Sancho (vella)
- Tenerías Argent
- Antigua Seu del Sindicat Vertical
- Plaça Pont del Riu (La Lloca)

veni de 1980 en Ferrys pot dir-se que és el primer de la democràcia, pel qual es dona un gran gir en la negociació col·lectiva en establir-se les seccions sindicals dins de l'empresa, amb les mateixes garanties que el Comitè d'Empresa, alhora que s'aconsegueix l'acumulació d'hores sindicals per a delegades i delegats. També es creen en este conveni les diferents comissions de treball paritàries d'economat, mètodes i temps, seguretat i higiene, poliesportiu, escola infantil), les quals s'afegeixen a les ja existents de Fons Social i Comissió Mixta. El conveni de Ferrys va ser d'empresa de 1962 a 1995, passant en 1996 a regir-se pel conveni estatal del Tèxtil a causa de la suspensió de pagaments i posteriors reestructuracions de l'empresa.

5.2.- ORGANITZACIÓ I ACCIÓ SINDICAL EN DEMOCRÀCIA

Extensió de l'organització comarcal, local i en empreses de CCOO

Tres són els Sindicats que han compartit principalment el treball sindical en La Costera i La Canal de Navarrés en les dècades de

1.1.- PRODUCCIÓ DE FARINES: LA FÀBRICA COLOMER.-

El Moli Vell el va comprar Carles Sansano i el va explotar fins l'any 1897, quan ja consta com a propietat de Colomer i Ferrí. Cap el 1914, la raó comercial passà a ser Fills de Jacint Ferrí. Per la seua part, Ramón Colomer establi una nova fàbrica de farines prop de l'estació de ferrocarril, moguda exclusivament per electricitat obtinguda d'un salt en el riu Sellent, al terme de Anna. Aquesta societat es va refundar el 1935 sota la raó comercial Hijos de Ramón Colomer S.L. Després de pujar artificialment per la fam i les polítiques franquistes, des de la dècada de 1970 cau a Espanya la producció de farina per la pujada de nivell de vida, que canvia els costums alimentaris. Ja des de mitjans de la dècada de 1950 el sector fariner s'havia estancat en un mercat molt limitat i competitiu.

1.2.- ELS SECTORS TÈXIL I CERÀMIC: INDÚSTRIES ROYO, CEDOLESA I BENESOL

La fàbrica de filatures i teixits de José Royo Vilanova havia iniciat el seu camí cap a 1904 amb la instal·lació d'unes màquines manuals en el propi domicili del matrimoni Royo-Cabrera. Poc més tard es van traslladar a una planta baixa de la Plaça de la Constitució, on es va instal·lar el primer taller. En 1928 va passar la maquinària al carrer sant Francesc, des d'on s'aniria transferint a l'emplaçament actual cap a 1946, desenrotllant-se notablement a partir de 1960 i expandint-se en la dècada següent a la zona del Canari i al poble de Picassent.

I Congrés de la Federació de Tèxtil i Pell de CCOO PV a l'Olleria, 18 d'octubre de 1996.

1980 i 1990: Comissions Obreres, UGT i Sindicat Independent, per orde d'influència. Hi havia representació de Comissions Obreres en els comitès d'empresa de Rodrigo Sancho, Cedolesa, Filatures Anna, Teixits Royo etc. A part de la Unió Comarcal amb seu en Xàtiva es

4. RUTA 4. VALLADA-MOIXENT

La indústria característica de Vallada i Moixent, la fabricació de mobles de vimet, va aparèixer com una alternativa al treball agrícola. Aprofitava el tradicional art de teixir fibres vegetals. Poc abans de 1980, Ramón Cerdà Garrido “el Català” va crear el primer taller de cistelles de vimet i el seu fill va constituir a principis dels anys 20 una fàbrica, coneguda com La Rejilla, de mobles d'estiu. La creació en gener de 1948 de la Industria del Mimbre S.L. per unió de 12 socis propietaris de taller va capgirar l'economia del poble. El motiu d'unir-se fou l'exigència de la Inspecció de Treball de donar d'alta en les assegurances socials a tot el seu personal empleat. Encara que mai va ser una col·lectivitat, va ser coneguda popularment com “La Col”. A canvi d'estar assegurats i amb millor jornal, el personal va haver d'acostumar-se a la disciplina dels horaris de fàbrica. L'empresa va arribar als 250 empleats i exportava la major part de la producció. La forta demanda americana va fer créixer com a complement el treball familiar a destall a domicili. En la dècada de 1950 van naixer més empreses del sector, com la de Marcos Garrido o la de José Cerdà, més tard Industrias Cerdà. En la dècada de 1970 la indústria es reorienta a fer mobles de jonc i canya importada d'Indonèsia. En 1971 naixen Industrias Gabar i altres més en Vallada i Moixent. Industrias Cerdà S.A. va ser l'empresa líder en mobles de rattan, va renovar instal·lacions i va arribar a ocupar 275 persones en plantilla. En la dècada de 1990, les dificultats per proveir-se de matèries primeres i la competència asiàtica van afonar el sector. La Industria del Mimbre S.L. desapareix en 1997 i Industrias Cerdà en 2003.

Un altre sector important en l'economia local era el ceràmic. Ja en la postguerra cap a 1943 es va construir la fàbrica de mosaics CEDOLESA i en 1956 va passar al terme de l'Alcúdia, per acord amb l'ajuntament de Canals, la denominada en aquell moment Ceràmiques PESA, després BENESOL.

2. LA INDÚSTRIA EN CANALS

2.1.- LA FABRICACIÓ TÈXIL

Jacint Ferrí provenia d'Aielo de Malferit. Va establir-se a Canals pel negoci fariner d'explotació del Moli Vell en societat amb Ramón Colomer. Quan cap a 1914 desfà la societat, Ferrí va continuar amb el Moli Vell i va dedicar una progressiva atenció a la producció i distribució d'energia elèctrica. Va fundar Electra Canalense, subministradora d'electricitat al municipi, i compra en 1928 la primera factoria tèxtil de Canals, dedicada només a calceateria. Quan en 1930 el premi gros de la Loteria va caure íntegrament a Canals, els Ferrí es fan amb el 100% de la fàbrica. Als anys 30 eren dues fàbriques, Hijos de Jacinto Ferrí i la de Francesc Simó, les que encetaran de veritat el procés industrial tèxtil a Canals. Va ser l'any 1942 quan HIJOS DE JACINTO FERRI, HIJOS DE RAMÓN FUERTES I FRANCESC SIMÓ van començar simultàniament a produir gèneres de punt. Altra de les fàbriques tèxtils emblemàtiques de Canals és la de JOSEF MARIA GRAU. Va començar l'activitat el 1946 amb sis telers a mà a la carretera d'Ontinyent. Aviat, el 1949 va introduir les filatures de cotó i el

constituïxen Unions Locals a Canals, Vallada, Aiora, Anna i més tard a Navarrés, des de les quals es presta assistència a un gran nombre de treballadores i treballadors de les diferents empreses, amb una àmplia gamma de convenis de diferents sectors industrials. L'extensió de la xarxa sindical en el territori comarcal va ser possible amb molta faena d'organització interna (visites a empreses, assemblees, eleccions, expedients i reunions formatives), per a defensre la dignitat de la classe obrera en cada conflicte laboral o davant la indiferència de l'empresari o de l'Estat.

5.- LA FALLIDA DE FERRYS

De 1960 a 1990, Ferris va ser un cas d'èxit d'indústria *fordista* de producció massiva en sèrie de roba interior per a rendes baixes del mercat nacional, en el qual va aconseguir una imatge de marca consolidada. Va anar creixent fins a ocupar 1360 persones en plantilla.

La conjuntura econòmica negativa de 1992 i 1993 a Espanya, en un escenari de crisi del fordisme, de dura competència i declivi del

3. RUTA 3. CANAL DE NAVARRÉS ENGUERA

La producció de tejido lanar en Enguera se remonta al siglo XVI, alcanzando su auge en el siglo XVIII tras la Guerra de Sucesión. Enguera, junto con Boccائر, Ontinyent y Alcoy, se convirtió en uno de los principales productores de tejido de lana en España, exportando incluso a Reino Unido y Francia.

“L'organització de la producció era de caire gremial i es basava en una divisió per zones de les tasques: els mestres centralitzaven certes tasques del procés a Enguera mentre d'altres situats a Anna i Estubeny en realitzaven el batanat i el tint o el filat, que es feia a domicili. Els sectors tèxtil enguerí va entrar en decadència a mitjans s. XIX. L'estructura productiva va esdevenir totalment obsoleta. La solució va ser possible amb la unió de tots els productors per constituir la Societat de Fabricants de Draps el 1858 i la creació del

- Fàbrica Piqueras y Marín
- Hilaturas Anna (actual RESUINSA)
- Fàbrica de Tavex

Industrias Cerdà en la Fira del Moble, 1970. Font: H. Garrido i J.A.Pelejero, Vallada (2009).

Treballadors d'Alberto Garrido, 1944. Font: H. Garrido i J.A.Pelejero, Vallada (2009).

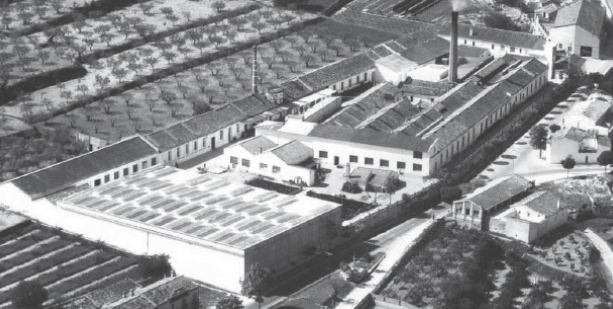
teixit de cotó. Fins el 1963 no van començar a produir gèneres de punt amb telers circulars.

2.2.- ELS FERRI, UNA NISSAGA FAMILIAR DE CANALS

En la dècada de 1950, els fills de Salvador Ferrí Insa, Salvador i Vicent, amplien el negoci. Salvador mor en 1954 i continua Vicent a soles fins que va faltar en 1963. S'havia casat en 1951 amb una filla de la secretària personal de Manuel Azàña. En 1956, Vicent Ferrí afegeix als gèneres de punt la preparació de filats, la filatura de cotó i el blanqueig i aprest. El 1968 l'empresa es va constituir com a societat anònima amb la raó social Géneros de Punto Ferrys S.A. Amb l'eixamplament de capital la fàbrica va afegir una secció de linoeum i anàlegs. Com a part de la promoció de la marca Ferris a través de l'esport, des de la dècada de 1960 l'empresa va patrocinar un equip ciclista amb el seu nom. Als 80, Ferrys va arribar a tenir 1786 treballadors en la fàbrica, la majoria dones, i un nombre indeterminat de treballadores a domicili. Es va anar expandint afegint-hi cada vegada més tecnologia i capital humà.

2.3.- FABRICACIÓ D'OLI DE PINYOLA I DE SABÓ: INDÚSTRIES GRAU

La producció d'oli de pinyola es va concentrar en les comarques centrals del País Valencià, grans productores d'oli d'oliva, sobretot el Comtat. Grau va començar la seua tasca a Canals establint una al·màssera el 1935. El 1941, paral·lelament a la fundació de la primera

Piqueras&Marín. ◀Empleados del almacén y de administración, ca. 1960. ▼Fotografía panorámica.

Industrias Cerdà. Sección cestería, ca. 1957. Trabajadores de la Industria del Mimbre. Font: H. Garrido i J.A.Pelejero, Vallada (2009).

fàbrica d'oli de pinyola a Canals, va encetar també la fabricació de sabó amb una caldera de 1000 litres. A partir d'aquest moment les dues produccions van créixer a l'hora, la d'oli de pinyola per atendre les necessitats de matèria primera de la saboneria. L'any 1943 la fàbrica eleva la producció a 6000 litres, mentrestant també s'ampliava la caldera per fabricar sabó a 2700 litres. També va ser la saboneria que va assolir major complexitat com a empresa, ja que es va constituir com a societat limitada el 1946, sota la raó comercial Industrias Grau S.L. No es va dissoldre fins el 1963 quan va cessar la producció d'oli de pinyola.

2.4.- INDÚSTRIES DE LA PELL A CANALS

El Camí Reial a Madrid afavorí el comerç de pells. RODRIGO SANCHE refunda en 1949 la fàbrica creada en 1929 pel seu pare amb altres dos socis i inicia un període d'estabilitat i creixement, amb nova maquinària. En 1966, els seus hereus la converteixen en societat anònima. BAPTISTA ARGENT inicia l'activitat amb una petita fàbrica molt modesta en 1942. En 1973 es va convertir en Tenerías Argent S.A. INPELSA es va constituir en 1975 amb l'establiment d'una gran fàbrica fora del nucli urbà, en la partida de Vinyals.

En la dècada de 1970, el sector de l'adob de pells cau en una crisi estructural, per la dependència de matèries primes d'altres països que per proteccionisme fan pujar els preus i per l'abundant ma d'obra preparada necessària, més barata en països com Pakistan, per exemple, a on Rodrigo Sancho trasllada part de la producció.

VAPOR SANT JAUME en 1866. D'aquesta societat va formar part Jaume Aparicio Palop, que el 1890 es va establir a l'Alcúdia de Crespins i va començar la producció tèxtil de forma modesta. Amb el temps crearia una important fàbrica de teixits de llana.” (J.A. Cebrían, 2001)

La antiga FABRICA DE TEJIDOS DE LANA PIQUERAS Y MARIN, símbolo de la riqueza industrial de Enguera, estuvo activa hasta la década de los 70. Fue un motor económico y un referente comarcal, ofreció empleo a muchas familias. Se recuerdan huelgas y protestas laborales en la fábrica, con encierros de trabajadores para exigir mejoras. Su quiebra supuso una profunda crisis para Enguera en los años 80. Una encuesta 2023 para un proyecto participativo de recuperación para uso comunitario de los espacios de la fábrica ha puesto de relieve su importancia en la memoria colectiva. Muchos recuerdan el sonido de la sirena que marcaba los turnos de trabajo, especialmente el de las 13:00 h., que organizaba la vida cotidiana del pueblo. El trabajo en esta fábrica es una vivencia que recorre a menudo dos o tres generaciones de abuelos, padres e hijos que fueron empleados de Piqueras y Marín. La chimenea destaca en el horizonte, junto al campanario

BIBLIOGRAFIA

Joan Antoni Cebrían i Molina, *El desenvolupament industrial de Canals*, Canals, Ajuntament, 2001.

Purificación Mascarell: “La paperera xativina de San Jorge: ‘grandeur’, ‘tempus fugit’ i ‘ruin pom’”, *Valencia Plaza* 16/11/2023 (consulta 30/01/2025: https://valenciaplaza.com/la-papera-xativina-de-san-jorge-grandeur-tempus-fugit-i-ruin-pom)

José Luis Contreras Navarro, Juan Ramón Gallego Bono y José Náchter Escrice, “Crisis industrial y reacción territorial: el caso de Canals (Valencia)”, en *La Revista de Canals*, octubre de 2016 (publicado originalmente en *Sociología del Trabajo* 43 (Tardor 2001).

José Antonio Polop Morales i Maite Moreno Sánchez, “Geografía i gènere. Les dones en la indústria tèxtil. El cas de l'empresa Ferrys”.

Equipamiento Enguera: documento participación pública para un nuevo equipamiento en el municipio de Enguera, Cercle, Ayuntamiento de Enguera. Ignacio Díez Torrijos y Anna Bonet Asensi (equipo redactor). Konstantina Pagkalou, Asimina Talaजूpi, Iván Ramón Navarro y Julio Díaz García (spor-te técnico), [2023].

Accesible en web: https://www.enguera.es/es/noticia/equipamiento-enguera-documento-participacion-publica (consulta: 19-06-2025).

Garrido Penades, Hèctor i Pelejero Vila, José Aurelio: *Vallada: una antigua villa que mira al futuro*, Vallada, Ajuntament, 2009.

DD.AA., *La Transició a la Costera*, Xàtiva, Associació d'Àmics de La Costera, Institut d'Estudis Comarcals, 2021.